

Kur'an Kıssaları Bağlamında Kitle Toplumu

Mass Society in the Context of the Qur'an

Hasibe ÖZTÜRK*

Özet

Toplum, temeli birey olan bir yapıdır. Bireyler, psikolojik olarak benzer yapılardadır. Bu açıdan farklı kültür kodlarına sahip olsalar da toplum yapıları doğal olarak sosyal psikoloji açısından benzerlikler gösterir. Tarih, toplumların güç peşinde oluşturduğu kitle hareketleri neticesinde şekillenmiştir. Bu çalışmada; Kuran kıssalarında yer alan toplumlar ile iletişim araçlarının etkisiyle yönlendirmeye açık bir toplumu ifade eden Kitle Toplumu arasında psikososyal açıdan bir bağ kurmak amaçlanmıştır. Kur'an kıssaları ile sosyal gerçeklikleri araştıran Sosyoloji Bilimi arasında bağ kurmak bu bilime katkı sağlaması açısından önemlidir. Bu çalışmada nitel yöntem kullanılmıştır. Kur'an kıssaları ile kitle toplumunun ortak olduğu bazı özellikler tespit edilmiştir. Her iki toplum yapısı da taassubî bir yapıya sahip ve şiddete meyyaldir. Duygularıyla hareket eder. Akli değerlendirmeler yapmaktan uzak telkinlere açık bir yapıdadır. Ortak bir kitle zihni olduğundan şüursuzca hareket etmeleri mümkündür. Genelde onları yönlendiren liderleri vardır. Siyasi erk ile mücadele halinde olabilirler. Onları güçlü kılan kalabalık olmalarıdır. Güçlünün yanında yer almak da onları güçlendiren unsurlardandır. Bu özellikler Kur'an ayetlerinden iktibas veya alıntılar yapmak suretiyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, kıssa, kitle, toplum, birey

Abstract

The society is composed by private individuals which have the same psychological structure. Although they have the same cultural codes, they also have similarities between their social psychology. The history is shaped by the people who are looking for the power. In this article, we aim to clarify the bound between communities in the Quranic stories and modern mass society which are guided by communication instruments. It is important to elucidate the link between the Quranic stories and modern sociological sciences which are interested in social reality and its analysis. The common specialities is defined between the Quranic stories and mass society. Both of the groups are fanatic and inclined to the violence, moving with their emotions, far from making rational evaluations, and open to be driven to an aim by others. Because of possession a common consciousness, it is possible to behave unwise. They usually have a leader who makes their way for them. It is possible that they have struggle with power groups. The motivation makes them strong is their crowd. It is another reason that makes them strong is taking sides with power groups. We made efforts for interpreting all of these properties with citations from the Quran. We used qualitative method in this work.

Keywords: *Quran, stories, mass, society, individual*

---

* hasibeozturk@yahoo.com

Giriş

İnsan, var olduğu günden beri fitratının bir gereği olarak güçlü olma, güçlü hissetme arzusundadır. Bu güç, bazen fiziki anlamda bazen de manevi anlamda olabilir. Şüphe yok ki bir toplum içerisinde yer almak, kişinin aidiyet ve güven duygularının tatmin edilmesini sağlar. Ve bu, kişiyi manevi olarak güçlü kılar. Bir toplum içinde yer almak aynı zamanda bir maddi güç elde etmeyi de beraberinde getirir. Zira bu, bir insanın tek başına yapamayacağı pek çok şeyi bir toplulukla birlikteyken rahatlıkla yapabilme imkanını olanaklı kılar. (Adler, 2013: 47-49) Tarih, süregelen insan topluluklarının güç peşinde gerçekleştirdiği kitlesel hareketleri sonucunda şekillenmiştir. Göçler, savaşlar, yağmalar, grevler, devrimler, ihtilaller, idari seçimler bunlardan bazılarıdır. Tarihin farklı dönemlerinde insan toplulukları, yönetim biçimleri, coğrafi gereklilikler, ekonomik faktörler vd. sebebiyle farklı şekiller alabilmişlerdir. (Akyüz vd., 2015:276) Sosyoloji biliminin 19. Yüzyılda ortaya çıkışıyla birlikte bu toplumlar niteliklerine göre farklı isimler almıştır. Bu anlamda “Kitle toplumu” da modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan sosyolojik bir kavram olmuştur.

Sosyolojik bir kavram ile bu kavramın ortaya çıkmasından çok evvelce yaşamış toplulukları anlatan Kur'an kıssalarının bir noktada buluşturulması elbette zordur. Zira din sosyolojisi bilimi son yüzyıllarda oluşmaya başlamıştır ve kavramları genel olarak yaşanan dönemin problemlerini aydınlatır niteliktedir. Bu nedenle sosyolojik bir kavram ile dini kavramların uzlaştırılması zordur. Fakat bunlar hiç ortak noktası olmayan veya olamayacak olan alanlar da değildir. Zira dinin de sosyolojinin de çıkış noktası toplumdur. Fakat elifi elifine bir uyumdan da bahsetmemiz imkansızdır. Şunu ifade etmeliyiz ki toplumun din ve sosyoloji biliminin ortak noktası olması din sosyolojisi ile ilgilenenlerde Kur'an ve sosyoloji arasında kurulabilecek bağların ne türden olabileceği şeklinde bir merak uyandırmaktadır. Bizim çalışmamız da bu merakımızın bir sonucudur.

Son dönemlerde bu konular üzerine yapılan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Ve bu çalışmalar Kur'an/ İslam Sosyolojisi olarak isimlendirilmektedir. Henüz bir bilim dalı olarak kabul görmemiş olan İslam Sosyolojisi, Sosyolojinin genel prensiplerine uygun hareket eden bir bilim olarak nitelenmektedir (Bayyığıt vd., 2013:20-21). Din sosyolojisi biliminin batı medeniyetinde ortaya çıkması ve toplumları din ile irtibatlandırırken Hristiyanlığı temel almışlardır. Bu da çoğu kez İslam' ın din anlayışı ile çelişki yaratmakta ve İslam toplumlarını Din Sosyolojisi bağlamında sağlıklı değerlendirmek konusunda sıkıntı yaratmaktadır. İslam sosyolojisi, sosyolojiyi İslamileştirme ve din olarak İslam' ı ifade eden açıklamalar yapma girişimidir, diyebiliriz. (Toker vd., 2013: 46-47)

Çalışmamızın problemi, Kur'an kıssaları ile kitle toplumu kavramı arasında nasıl bir bağ kurulabileceğini sosyolojik açıdan açıklamaya çalışmaktır.

Bizim bu çalışmayla amacımız, kitle toplumu kavramını birebir olarak kuran kıssalarıyla bağdaştırmak değildir. Yönlendirilebilir olan bu kalabalıklar daha çok Sanayi Devrimi'nin tetikleyici unsurlarıyla, modernitenin getirdiği sorunlarla ve kitle iletişim araçlarının etkileriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Daha doğru bir ifadeyle, bu nedenler kitle toplumu kavramını doğurmuştur. Dolayısıyla Kur'an kıssalarında, günümüz ölçütlerine göre tanımlanan kitle toplumunu bulmamız zaten mümkün olmamaktadır. Bizim amacımız Kur'an kıssalarında yer alan toplulukları, onları yönlendiren etkenleri sosyolojik perspektifle incelemek ve günümüz sosyolojik kavramlarıyla nasıl ilişkilendirilebileceğine dair ipuçlarını yakalamaya çalışmak olacaktır.

Kitle toplumu nedir?

Kitle (mass) “aralarında sağlam iletişim ve etkileşim olmayan insanlardan oluşan topluluk” dur (Demir vd., 2005:241). Gasset’ e göre; “Kendi kendisini -iyi ya da kötü- özel nedenlere bağlı olarak değerlendirmeyen, kendisini "herkes gibi" hisseden, yine de bundan gocunmayan, kendini başkalarıyla aynı hissetmekten zevk alan her kişi kitledir” (Gasset, 2010:43). Bu anlayışla baktığımızda kitleyi oluşturan insanların vasat bir seviyede olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Günümüz toplumunda giyim-kuşam, yeme-içme ve eğlence kültürlerine bir göz gezdirdiğimizde, toplumdan topluma ufak tefek farklılıklar olmakla birlikte, neredeyse bir aynılık söz konusudur. Zaten kitle kültürü dediğimiz kavram da bu aynılıkları ve basmakalıplığı ifade eder niteliktedir. Le Bon’ a göre ise kitle, yönlenmelerine göre iyi ya da kötü olarak nitelendirilebilecek niceliksel insan topluluklarıdır (Le Bon,2015:33). Anlaşıldığı üzere “kitle” kavramının açık ve genel kabul görmüş bir tanımı yoktur. Bulanık bir kavram olması ise “kitle toplumu” kavramını da etkilemektedir. (Adıgüzel, 1998:60)

“Kitle toplumu” (mass society) “büyük ölçekte sanayileşmiş, şehirleşmiş, iş bölümünde uzmanlaşmış ve yönetimi tamamen bürokratikleştirilmiş bir toplumsal ortamda, kitle iletişim araçlarının tek yönlü baskısı altında yalnızlaşan, kimlik değiştiren, cemaat bağları ve dinsel kimliklerini kaybeden, bu yüzden de basmakalıp değerleri benimsemek zorunda kalan, kitle kültürü ve kitle davranışıyla tanımlanabilecek bireylerden oluşan toplum.” şeklinde ifade edilebilir (Demir vd., 2005:242). Kitle toplumu, sanayiye dayalı bir ekonomik yapıya, çeşitli hak ve özgürlüklere sahip, demokratik zeminde kendi kendisini yönetebilen ve aynı zamanda seçkin bir azınlık tarafından kitle kültürü oluşturularak yönetilen bir toplum için kullanılır (Pareto, 2013:76). Kızıltuğ’ a göre; “19. yy. ortalarından başlayarak kavramsallaşan Kitle toplumu, aristokrasi yanlısı düşünürler tarafından küçümseyici bir anlamda kullanılmıştır. Radikal kuramcılar ise sosyolojik olarak yaklaştıkları ve toplumun yabancılaşmadan kurtulması ve özgürleşmesi açısından değerlendirmiş, meseleye olgusal yaklaşabilmiş ve kapitalist sistem ile kitle toplumu arasındaki nedensel ilişkileri açıklamaya çalışmışlardır. Miles’ in açıklamalarına göre kitle toplumu askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda seçkin bir azınlık tarafından yönetilmektedir.” (Kızıltuğ:1998).

Kitle toplumunu daha çok kitle kültürü ve kültür endüstrisi açısından eleştiren Frankfurt Okulu düşünürlerine göre; kültür endüstrisi kitle toplumunu eşitlikçi bir topluma dönüştürüyor ve bireyselleşmeyi destekliyor gibi görünür. Fakat durum bunun tam tersidir. Bireyleri bir makinenin dişlisine indirger ve nesneleştirir. Bireyi modernizmin çelik kafesinin içinde denetim altına alır. Teknolojinin gelişmesi ise bu süreci hızlandırır. Teknolojik gelişmelerin hızlanması ve yaygınlaşması otoriteryen Avrupa yönetimlerinin denetimlerini, Amerikan kültür endüstrisinin ise diğer devletler üzerindeki siyasal üstünlüğünü ve baskısını artırır (Şan vd., 2007).

Toplum dâimî bir değişim süreci içerisindedir. Bu değişim kitle toplumunu, onu yönlendiren temel araç olan iletişim bilimi açısından değerlendiren Dijk’ e göre; 20. Yüzyılda kitle toplumunun toplumsal yapı, teşkilatlanma ve iletişim altyapılarıyla ağ toplumuna dönüşmekle birlikte kitle toplumuna dönüşüm süreci devam etmektedir (Dijk, 2016:32-33). Yani toplum daimî bir dönüşüm içerisindedir. Ne var ki bu değişim günümüzde kitle iletişim araçlarının etkisinde kalan toplumun kolayca yönlendirilebilirliğiyle oldukça hızlanmıştır.

Kitle toplumu, bireyselleşmiş ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla toplumsallaşan bireylerin oluşturduğu bir toplum yapısını ifade eder. Bu toplum yapısı, Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa'da halkın siyasal rejimler tarafından kendilerine yapılan haksızlıklara tepki göstererek birtakım sosyal haklar elde etmesi ve bunun sonucunda bireyin özgürlüklerinin artmasıyla ortaya çıkmıştır. Ne var ki avantaj gibi görünen bu gelişmeler bireyin bilinçli toplumsal gücünü yitirmesine sebep olmuştur. Birey öz sosyal kimliğinden uzaklaştıkça, bir diğer ifadeyle, sosyal kimliğini kaybedip bir kimlik krizine girince dışardan gelen yönlendiricilere karşı açık hale gelmiştir. Endüstri Devrimi sonrası ortaya çıkan kentleşme, sosyal çözülme, yabancılaşma ve kitleleşme de böylece toplumda birebir insan ilişkilerini zayıflatan ve onu dolayimsal bir ilişkiye iten medya tarafından yönlendirilir hale getirmiştir (Tekinalp, 2017:13).

Geleneksel bağların kuvvetli olduğu geleneksel toplumlarda sosyal bütünlük ve homojenlik toplumda zaten doğal olarak vardır. Kitle toplumunda ise bireysel ilişkiler zayıf olmakla birlikte bir kolektif bilinç oluşturulabilmektedir. Bu anlamda kitle toplumunu hem geleneksel topluma hem de modern topluma dönük iki yüzü bulunan bir madalyon gibi düşünmemiz mümkündür. Zira gelişmekte olan toplumlar sosyal ilişkilerinde sosyal medya gibi ağları kullansa da halen yüz yüze iletişimi tercih etmektedir. Bizim de ilgili olduğumuz kısım esasen kitle toplumunun geleneğe dönük olan yüzüdür. Kitle toplumunda geleneksel aile, topluluklar, mahalleler ve kurumlar arasındaki temasların ve bağların ağ toplumu olarak ifade edilen yeni iletişim dönemine göre daha güçlü olduğu söylenebilir. Elbette bu bağlar geleneksel toplumlardaki gibi kuvvetli düzeyde değildir (Dijk, 2016: 52,294). Buna göre geleneksel bağların nisbi gücünün moderniteye mârûziyet ile ölçülebileceği söylenebilir.

Kur'an kıssaları ve kitle toplumu ilişkisi

Kuran kıssalarındaki toplumlar, geleneksel bir toplum yapısına sahiptir. Geleneksel toplumlarda, dini, etnik vb. aidiyetlerin daha güçlü olduğunu ve kitle toplumunun bu aidiyetten nispeten daha mahrum olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki toplum yapısı arasındaki bağlantıyı ise sosyal psikolojinin verilerine dayanarak kitlesel hareketler üzerinden değerlendirebiliriz. Zira Kitle toplumu kavramı, her ne kadar toplumun kitle iletişim araçlarının etkilerine açıklığı ile açıklanan bir kavram olsa da insanı etkileyen faktörler sosyal psikoloji açısından ilkel dönemden bugüne ortaktır. Bu anlamda kitle toplumu ile eski çağlarda yaşayan bu toplumlar arasında pek çok ortak özellik görülür. Zira sosyal ve kültürel şartlar eşit olmasa da insan faktörünün maya itibarıyla aynı yapıda olması, birbirinden farklı zaman ve yapıda olan toplulukların güdülenmeleri, tepkileri, heyecanları ve duyguları gibi pek çok konuda birbirlerine benzemelerini olanaklı kılar. Le Bon da kitle ruhu ile ilkel ruhları birleştirme girişiminde bulunmuştur. (Freud, 1975:14).

Kitle toplumunun toplumsal açıdan makro düzeyde bir etki alanının olduğu, Kur'an kıssalarındaki toplumların ise mikro düzeyde bir etki alanı olduğu aşıkardır. Bu dönemsel koşulların bir sonucudur. Zira günümüzde medya gibi etkin etmenlerle toplumun geniş bir kesimi müteharrik duruma gelebilir. Fakat geleneksel toplumlarda geniş kitleleri harekete geçirecek, toplumsal hareketliliği arttıracak olan saiklerin bu anlamda daha zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Kitle toplumu ve Kur'an kıssaları arasında kuracağımız bağ daha çok kitlesel hareketler üzerinden olacaktır. Kitlesel hareketleri tek bir saikle açıklamak elbette mümkün değildir. Fakat ana faktörün değişim olduğunu söyleyebiliriz (Le Bon, 2014:12).

Kur'an kıssalarında ise genel olarak Allah'ın indirdiği vahye karşı toplumların verdiği tepkiler üzerinde durulmaktadır. Bu sebeple, Kur'an kıssalarında bahsi edilen "kitle hareketlerinin en etkin tetikleyicisi dindir" dememiz mümkündür. Nitekim din, ticaretle uğraşan Hz. Şuayb'ın kavmine ekonomi alanında tesir icra etmek istemiş ve tepki ile karşılaşmış (Araf, 7:85), Hz. Musa'nın önderliğindeki kavmine ise siyasi otorite ile mücadele şeklinde tesir etmiştir (Araf, 7:105, 134, 141).

Kitle toplumu ve Kur'an kıssalarının ortak oldukları bazı özellikler

Kur'an Hz. Adem'in yaratılışından (Hicr, 15:26-29) Harut ile Marut (Bakara, 2:102) adındaki meleklerin kıssasına kadar pek çok farklı kıssa içerir. Bizim kapsamımıza aldığımız kıssalar toplumsal bir hareketlilik yaratmış ya da yaratabilecek nitelikte olanlarıdır.

Bu bölümde Kuran kıssalarını kitle toplumunun bazı psikososyal özellikleri bağlamında başlıklar halinde ele alacağız ve ayetlerden iktibaslar yaparak konuyu açıklamaya çalışacağız.

Farklı düşüncelere kapalı bağnaz bir yapıdadır ve bu düşünce yapısı onların eylemlerini şiddete vardırabilir niteliktedir

Düşüncenin renkleri esasen siyah ve beyaz arasında gider gelir. Fakat kesin inançlı kimseler için ya beyazdır ya da siyah. Mutlak doğru düşüncesi taassubun en önemli göstergesidir. Bu düşünceye sahip olan insan, düşüncelerini, inançlarını sorgulama veya akli olarak kanıtlama yoluna gitmez. Doğrudan reddetme yolunu seçer, şüphe etmez, çabalamaz. Hoffer'ın belirttiği şekliyle "görölmeye ve duyulmaya değmeyen gerçeklere karşı "gözlerini kapamak ve kulaklarını tıkamak" kesin inançlının özel bir yeteneğidir ve bu onun eşsiz cesaret ve azminin kaynağıdır. O, tehlikeden korkmaz, engeller onun cesaretini kırmaz ve çelişmeler onu şaşırtmaz. Çünkü o bu şeylerin var olduğunu kabul etmez" (Hoffer,1978:103). Kitlenin bu direncini bireyin ön kabullerine dayalı olarak yükselttiği bir duvar olarak düşünebiliriz. Hoffer'ın bu açıklamaları Hz. Nuh'un "*Ve muhakkak ki benim onları, senin mağfiret etmen için her davet edişimde, (duymamak için) parmaklarını kulaklarına tıkadılar ve (görmemek için) elbiselerine büründüler ve (bu davranışlarında) ısrar ettiler ve kibirlenerek büyüklük tasladılar.*" (Nuh, 71:5-6) serzenişini hatırlatmaktadır.

Kitle toplumunda bariz olan bu özelliğini, siyasi parti taraftarlarının arasında görmemiz mümkündür. Parti kurultayları yahut haftalık olağan kurullarda yapılan konuşmaların etkisi, bu kitleye hitap eden medya tarafından şişirilmektedir. Verilen düşünce ve ideoloji haplarının tesiri ile var olan coşkusu üzerine coşku eklenen partizanlar, şiddete meyillenip karşıt parti taraftarlarına, mallarına ve kamu binalarına saldıracaklardır. Zira 70'li yıllarda yaşanan siyasi-ideolojik gerilimler hala zihinlerde tazeliğini korumaktadır. Partilerin arka bahçesi konumunda olan gruplar arasındaki gerilimler medyanın da tesiriyle alevlenmekte, öğrenci grupları karşıt düşünceden olan öğrenci yurtlarına silahlı baskınlar düzenlemekteydi (Göksu: 2013: 87). Duvarlara yazılan kışkırtıcı sloganlar, sıklıkla yapılan protesto gösterileri ve faili meçhul ölümler gündemi oluşturuyordu. Çıkan çatışmalarda ise pek çok insan hayatını kaybetmişti (Aljazeera, 2015).

Yine, Gezi olayları sırasında hususen hükümet karşıtı insanların sosyal medya hesapları üzerinden örgütlendiğini ve durumun Taksim Gezi Parkı'ndaki ağaçların kesilmesi ile alevlendiğini biliyoruz. Olaylar sırasında bu kişilerin çevredeki otomobil ve dükkanlara saldırılıp yağma ettiklerini yakın zamanda müşahade etmiştik (Gezi, 2013). Çeşitli yönleriyle tartışılan Gezi Parkı Olayları, yalnızca bir gösteri yürüyüşü değildir. Bu olayların yalnızca çevre duyarlılığından kaynaklandığını iddia edenler olduğu gibi, bunun yurtdışından yönetilen bir hükümet karşıtı bir kalkışma operasyonu olduğunu belirtenler de vardır. Bir başka açıdan ise toplumun kendisini farklı tanımlayan geniş bir kesiminin, yönetim politikalarına direnerek kendi yaşam biçimlerini muhafaza etme amacına yönelik tepkileri olarak değerlendirilmektedir. "İçişleri Bakanlığının verilerine göre 28 Mayıs – 6 Eylül 2013 tarihleri arasında 80 ilde Gezi Parkı Olayları çerçevesinde 5532 eylem/etkinlik gerçekleştirilmiş, bu eylem ve etkinliklere 3.611.208 kişi katılmıştır. Günlerce süren ve yüzlerce toplantı ve gösteri yürüyüşünün gerçekleştirildiği eylemler Türkiye'yi derinden etkilemiştir "(Tihk, 2014:7).

Kur'an kıssalarındaki taassubî tepkilerde ise taşlama, işkence, yurdundan çıkarma, ateşte yakma, toplumdan dışlama ve aşağılama gibi tavırlar görmekteyiz. Bunun yanında Kur'an' da kıssa olarak anlatılmayıp kısaca zikredilse de İsrailoğulları' nın pek çok peygamberi öldürdüğü bilinmektedir (Nisa, 4:155, Bakara, 2:61,87). Bu bilgiler, toplumların değişim karşısında ne kadar gaddarca bir taassuba sahip olabileceklerini anlamamız açısından önemlidir. Bunların tamamı toplumun yeniliğe ve toplumsal değişime kapalılığından, alışlagelmiş düzenin bozulması korku ve endişesinden ileri gelmektedir. Bu konuda Kur'an'dan verebileceğimiz pek çok örnek vardır. Ashabı Kehf' in dönemin zalim yönetiminden kaçıp mağaraya sığındıklarında endişelerini "*Çünkü onlar sizi ele geçirirlerse ya taşlayarak öldürürler yahut kendi dinlerine döndürürler. O zaman da bir daha asla kurtuluşa eremezsiniz.*" (Kehf, 18:20) şeklinde dile getirmişlerdir.

Mısır'da köle olarak kullanılan İsrailoğulları' nın yeni bir dinin savunusuyla ortaya çıkmaları, aynı zamanda dinin lideri konumundaki Hz. Musa 'nın Firavun' u dine davet etme cesareti, Firavun' un işkence etmek ve öldürmek suretiyle onların köklerini kazımak istemesi sonucunu getirdi (İsra, 17:103). Çünkü Paganist bir inanç yapısına sahip olan Mısır halkının tanrılarının en büyüğü Firavun' du. Doğal olarak otoritesinin sarsılması kendisi açısından tehlikeliydi. (Bayyığıt vd., 2013:39-40) Öte yandan; Hz. Musa'nın asasının yılanı dönüşmesi sonrasında, sihirbazların iman etmesine karşılık firavunun onların ellerini ve ayaklarını çaprazlama kesip hurma ağaçlarına asacağına dair tehdidi de şiddete varan taassubun sarıh örneklemelerinden birisidir (Taha, 20:57-73).

Kitle zihniyetini anlama açısından Hz. İbrahim'in babası Azer'in "*Ey İbrahim! Sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlatırım; şimdi uzun bir süre gözüme görünme!..*" (Meryem, 19:46) şeklindeki tepkisi önemlidir. Hz. İbrahim 'in mücadele halinde olduğu kitlenin bir parçası olan Azer, kendi düşüncesine ve inancına bağlanmaması durumunda öz oğlunu taşlamakla tehdit etmektedir. Hoffer; buna benzer davranışları kolektif beraberlikteki sadakatle bağtırlar. Buna göre; sadakat ve bağlılığın ispatı gerekir. Kişi, akraba ve arkadaşlarını feda ederek sadakat ve bağlılığını ispat etmiş olur. (Hoffer, 1978: 160) Aynı zamanda Hz. İbrahim' in zarar ya da fayda vermeyecek putlarla ilgili olarak kavmini uyarılarına karşılık içlerinden bazılarının "*Eğer (bir şey) yaparsanız, onu ateşte yakın da ilâhlarınıza yardım edin.*" (Enbiya, 21: 66-68) şeklinde tepki göstermesi taassubî şiddetin boyutunun hangi noktalara varabileceğini gösterir niteliktedir.

Bunun yanında taassubun nesilden nesile geçme gibi bir özelliğinin var olduğunu iddia edebiliriz. Nitekim insanoğlu dünyayı taklit ile keşfetmektedir. Esasen medeniyetini oluşturan örf ve adetlerinin kökeninde de taklit vardır. Fakat taklidin ileri boyutlara varması Atalar kültü dediğimiz bağnaz bir inanç yapısının da oluşmasına vesile olmaktadır. (Aydın, 2000:222-228) “İbrahim, babasına ve milletine: *'Bu tapınıp durduğunuz heykeller nedir?'* demişti. Dediler ki: *Biz, babalarımızı bunlara tapar halde bulduk.*” (Enbiya, 21:53-54) gibi pek çok ayette bu tepkiler zikredilmiştir. Zira “biz atalarımızdan böyle gördük” tarzında cevapları, Kur'an kıssalarındaki toplumlarda sıkça rastlamamız da bunu kanıtlar görünmektedir (Mü'minun, 23:24, Lokman, 31:21, Araf, 7:28, Bakara, 2:170).

Hız. Nuh'un kavminin ileri gelenlerinin “*Sakin ilâhlarınızı bırakmayın...(Nuh:23) Hele hele Vedd'i, Süvâ'i, Yeğûs'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın.*” şeklindeki propagandalarına karşılık Hız. Nuh'un “*Ey kavimim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim Rabbinden gelmiş açık bir delilim varsa ve O kendi katından bana rahmet vermiş de siz bunu anlamamışsanız! ...*” (Nuh, 71: 28) diyerek kavmini düşündürmeye yönelik bu çabaları, uyarıları dikkate alınmamıştır. Aynı zamanda Hız. Nuh'a alay etmek suretiyle psikolojik şiddet de uygulanmıştır (Hud, 11:38). Fakat taassubun aşılması oldukça zor bir duvar olduğu gerçeği bu sonucu anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Tebliğ yapan Hız. Şuayb' a kavmi “*Ey Şuayb! Dediklerinin çoğunu anlamıyoruz. Hem biz seni aramızda zayıf görüyoruz. Eğer kabilen olmasaydı, seni taşta tutardık. Zaten sen bizce itibarlı biri değilsin.*” (Hud, 11:91) diyerek tehdit etmişlerdir. Hız. Şuayb' ın kavminin bu sözleri, Le Bon 'un kitle bireylerinin zekâ bakımından düşük bir seviyede olduğu ve kitleye dahil olan zeki insanın da zekâ seviyesinin düştüğü yönündeki iddialarını haklı çıkarır niteliktedir (Le Bon,2015:33). Bu olayın ardından Hız. Şuayb' ın kavminin ileri gelenleri “*Ey Şuayb! Andolsun ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız...*” (Araf, 7:88) diyerek kendi inançları konusundaki tutuculuklarını ve hedeflerine ulaşmak için zor kullanarak kendine döndürmek veya memleketinden sürgün etmek gibi daha pek çok hukuksuzluk yapabileceklerini ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Hız. Lut da yurdundan çıkarılmakla tehdit edilmiştir (Neml, 27:56).

Taassup yaygın bir toplumsal davranış şekli olabilir. “*Onlardan önce Nûh kavmi, Ress halkı ve Semûd kavmi, Âd ve Firavun, Lût'un kardeşleri, Eykeliler, Tübba'ın kavmi de yalanlamıştı. Bütün bunlar (kendilerine gönderilen) peygamberleri yalanladılar...*” (Tevbe, 9:70) ayetinde belirtildiği üzere birbirinden farklı zamanlarda yaşamış olan bu toplumların hepsinin yeni bir inanç ve düşünceye dair aynı türden tepki göstermesi, bu tip taassubî tepkilerin toplum içinde ne derece sıklıkla bulunabileceğine dair ipuçlarını vermektedir.

Duygularıyla hareket edip mantıklı değerlendirme yapmaktan yoksun olduklarından telkinlerle kolayca ikna edilebilirler. Telkinlerin onlarda oluşturduğu sürü psikolojisi, herhangi bir düşünce veya davranışın kitle içindeki bireyler arasında şuursuzca tekrar edilebilmesine neden olur.

Kitleler, telkinlerle kolayca ikna edilebilir ve Le Bon' un “bulaşma” olarak nitelendirdiği algıların benzeşmesiyle kitle içindeki bireylerin her biri tarafından aynı şekilde algılanabilir. Ona göre kitle içindeki telkinlerden etkilenme konusunda bireylerin yüksek zekaya sahip olmasının da bir önemi yoktur. Zira zekâ düzeyi yüksek olan bireylerin de kitle içinde zekâ düzeyleri aşağılara iner ve birey olayları objektif olarak

değerlendirme yeteneğini kaybeder. Le Bon bu noktada Belle-Poule fırkateyninin şiddetli fırtınada kendilerinden ayrılmış olan korvetini bulmak için denize açıldıklarından bahseder. Buna göre; fırkateynde nöbetçi olan askerin bir kayık gördüğünü söylemesi üzerine gemi içinde bulunan subaylar ilerde görünen karartının sal olduğuna şüphe etmeksizin inanırlar. Gördükleri karartıya yaklaştıkça yardım için ellerini sala uzatan insanlar gördüklerini iddia ederler. Karartıya yaklaştıkça onun sal değil budakları olan bir ağaç olduğu anlaşılır. Subaylar, nöbetçi askerin gördüğüne inandığı sanrıya şüphesiz inanıp, sorgulamamıştı. Le Bon bu şekilde telkinle başlayıp bulaşma ile kitle bireylerinin arasında yayılmasını “kolektif halüsinasyon mekanizması” olarak adlandırır (Le Bon, 2010:40-43).

Freud, kitlenin telkinlerle yönlendirilebilir olduğunu ve bunu altında da Trotter' in vurguladığı gibi sürü içgüdüsünün yattığını söyler. Bunun yanında Freud sürü içgüdüsünü yönlendirecek bir çobandan yani bir önderden bahsetmediği konusunda onu eleştirir. Ve sürü içgüdüsünün bir liderden bahsetmeksizin anlaşılmayacağını söyler. Yine Freud'a göre, lider ile kitle bireyleri arasında olabilecek telkinsel etki, bireyler arasında da gerçekleşebilir niteliktedir (Freud,1975:70-72). Telkinin etkisine örnek olarak; Kur'an kıssaları arasında Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından bir kuyuda yalnız başına terkedilmesini gösterebiliriz. Nitekim kardeşleri kendi aralarında “*Yusuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Halbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki bizim babamız apaçık yanılğı içinde!*” diye konuşmuş aralarından birinin “*Yusuf'u öldürün veya onu uzak bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi kimseler olursunuz!*” (Yusuf 12:8-9) şeklindeki telkini hemen kabul görmüş, bunun ardından kardeşler harekete geçirmiş ve onları ahlaken bir kardeşe yapılamayacak muameleyi Hz. Yusuf'a müstehak görmeye götürmüştür.

İnanç, düşünce ve duyguyla iç içedir. Nitekim insan ya düşündüğüne, hissettiğine inanır ya da inandığı, hissettiği şey onun düşüncesini oluşturur. Bunlar da doğal olarak bireyin davranışlarına yansır. Duygusal davranmak, kitlelerin genel özelliğidir. Bu özellik kitlelerde uyma davranışını perçinler. Kültürel, etnik veya başka herhangi bir bağlılığı bulunan bireylerin uyma davranışını daha çok gösterdiği, bağlılık gösterdiği topluluğu memnun etme arzusu ve onlar tarafından reddedilme korkusunun da uyma davranışını artırdığı gözlemlenmiştir. Bu bağlılıklar sosyal olduğu kadar duygusal bağlılıklardır (Sakallı, 2001:43). Duygusal bağlılığın kitlelerde inanca dönüşecek kadar kuvvetli olması da muhtemeldir (Le Bon 2015:73). Nitekim uzun yıllar süren kölelik ve zulümden sonra Musa tarafından Mısır'ın dışına yönlendirilen İsrailoğulları'nın yolculuklarını ifade eden Exodus (Rosario, 2010:310) hadisesini yaşayan İsrailoğulları (Araf, 7:141) pek çok olağanüstü hadiselerle Tanrı'nın gücünü görmüşlerdir (Araf: 7:133, Bakara, 2:57, Şuara, 26:63). Fakat Hz. Musa'nın Tur'a çıkmasından hemen sonra bir buzağı heykeline tapınmaya yönelmişlerdir. Bunun sebebi Mısır' da tapındıkları putlarla ilgili (Araf 7:128) duygusal bağlarını koparamamış olmalarıdır (Araf 7:138). Zira İsrailoğulları Mısır'dayken 'Apis' denilen bir öküze ve gök cisimlerine tapıyordu (Aydemir, 1992:141). Altın buzağıyı yapan Samiri' ye uyanların “*işte bu sizin de tanrınız, Musa'nın da tanrısıdır, fakat o bunu unuttu...*” (Taha, 20:88) şeklindeki telkinleri, İbrani halkı buzağıya tapmaya kolayca ikna etmiştir. Öyle ki Hz. Harun onların tekrar eski inançlarına dönmelerini engelleyememiştir (Taha, 20:90-91)

Le Bon; kavimlerin ananelerinin yalnızca dış şekillerini kolayca değiştirebileceklerini iddia eder. Ona göre “toplum, geçmiş yılların oluşturduğu bir organizmadır. O da ancak, ağır ağır olan kalıtsal birikimler sonucunda değişebilir” (Le

Bon, 2015:84). Tevrat' ta belirtildiğine göre İsrailoğulları Mısır'da yaklaşık 430 yıl (Yaratılış,12:40) tarih kaynaklarına göre ise 210 yıl boyunca köle olarak kalmışlardır. (Adam vd.,2015:68) Orada buldukları süre içerisinde, beldenin ananelerine alışmış olduklarından mantıklı hareket edememişlerdir. Pek çok zorluklar atlattıklarına, mucizelere şahitlik etmelerine ve tek tanrılı bir dini kabul etmelerine rağmen bağlandıkları paganist zihniyet ağır basmış ve hortlamıştır.

Kalabalık oluşuna güvenmek veya güçlünün yanında yer almak suretiyle güç devşirirler.

Güven ve güç insanoğlunun yegâne ihtiyacı ve arzudur. Kalabalık olmak birey için çoğu zaman güç demektir. İnsanın fitraten kendi gibi düşünen insan kalabalığının içerisinde kendisini daha güçlü hissettiği, farklı düşünceden olan veya hiç bilmediği, tanımadığı insanlar arasında ise zayıf ve aciz hissettiği hemen herkesin yaşayarak tecrübe ettiği bir durumdur. Kitleler de kolektif olarak bu bilincin var olduğu bireylerin meydana getirdiği topluluklardır. Bu bilinç, kitlenin hemen her bireyinde var olduğundan, kitleleri belli bir hafıza ve bilince sahip olan tek bir birey gibi düşünmek mümkün olur. Le Bon buna "kitlelerdeki zihniyetin tekleşmesi kanunu" der (Le Bon, 2010:24,27).

Güç söz konusu olduğunda otorite, sosyal etki ve bağımlılık konularına değinmek yerinde olur. Otorite, genel olarak zayıf karakterlerin kendilerini güçlü hissetmelerini sağlayan bağımlılığı getiren bir olgudur. Sakallı' nın French ve Raven' den alıntılarla belirtildiğine göre sosyal etkiyi oluşturan yani kitleyi etkileyen beş güç kaynağı; ceza, ödül, otorite/kanun, bilirkşi ve karizmadır. Otoriteler, kitleleri genellikle baskı ve ceza ile hizaya getirme gayretindedir. Bu baskı ve cezalandırmalar sonucunda itaat zaten kendiliğinden gelir ve kitlenin de zayıflık hissi giderilmiş olur. Kendilerini hor görse de başlarında güçlü birilerinin oluşu kitleyi rahatlatır (Sakallı, 2001:87-88). Foucault' ya göre güç, sosyal etkileşimin her düzeyinde ve insanlar tarafından toplumun her bir unsurunda işletilir (Giddens, 2008:895).

Kitleyi güçlü kılan, kimi zaman kalabalık oluşu, kimi zaman güçlü bir lidere sahip oluşu, kimi zaman ise güçlünün tarafında oluşudur. Kısacası Le Bon 'un deyiimiyle kitle, çoğunlukla gücün, güçlünün, zorbanın yanındadır. Zira diktatör rejimlerinde halkın diktatörün tarafında olmasının nedeni tamamıyla korku değildir. İnsanları buna yönlendiren şey büyük ölçüde çıkardır. Çıkar ise ancak güçlünün yanında olduğunda elde edilebilir. Bahsettiğimiz çıkar kendini güvende hissederek rahatlatma da olabilir. Fakat şu da var ki; güçlü gücünü yitirdiği anda kitlenin maskarası olur (Le Bon, 2010:54). Zira bu Libya devriminden sonra Muammer Kaddafi' nin acınacak bir hale getirilerek sokak sokak gezdirilmesi hadisesinde apaçık görülmüştü. (Hürriyet, 2011) Aynı şekilde bir futbol takımına sayısız başarılar yaşatmış bir teknik direktörün veya başarılı bir futbol oyuncusunun başarısız olmaya başlamasından sonra her türlü aşağılamayla karşılaşması, hakaretler ve protestolarla uğurlanması türünden olaylar da görülmektedir.

Kur'an kıssalarında bu sosyal gerçekliği ortaya koyan pek çok hadise geçer. Bunun Kur'an kıssalarındaki örneklerinden birisi Firavun ve onun yakın adamlarına Hz Musa' nın tebliği ve mucizeleri üzerine onların Firavun' un emrine uymalarıdır. (Hud, 11:96-97). Bu kişilerin zorba bir yöneticinin taraftarlığını yapmalarının sebebi şüphesiz saygınlıklarını kaybetmemek, güçlü olan Firavun' dan güç devşirmek olmalıdır. Aynı şekilde Ad kavminin de zorbalara itaat etmeyi yeğleyerek Hz. Hud'un çağrısına kulak vermedikleri belirtilir (Hud, 11:59). Kitleleri itaate yönlendiren unsurlardan birinin de

bireylerin güçlüye yaslanarak bireysel zayıflığını güç devşirmek yoluyla gidermek istemesinden kaynaklandığını yukarıda belirtmiştik.

Belkıs da Hz. Süleyman'ın “*bana üstünlük taslamayın, gelip bana teslim olun*” (Neml, 27:31) tehdidi üzerine kavminin ileri gelenleriyle istişare ederek “...*Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi, orayı perişan ederler ve halkının ulularını alçaltırlar. (Herhalde) onlar da böyle yapacaklardır...*” (Neml, 27:34) demiş ve kavminin ileri gelenleri de ona bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Belkıs, Hz. Süleyman ile görüşmesinde “...*daha önce bize bilgi verilmişti ve teslim olmuştuk!*...” (Neml, 27:42) diyerek Hz. Süleyman'ın gücüne/otoritesine teslim olmuştur.

Hz. Lut'un yaptıkları hayasızlıkları terk etmeleri için kavmine uyarılarda bulunduğu kavminin o ve ailesi için sarf ettikleri “...*Lut ailesini ülkenizden çıkarın; kuşkusuz onlar ahlakça temizlik taslayan kimselermiş!..*” (Neml, 27:56) şeklindeki alaycı sözler de kalabalık ve güçlü oluşuna güvenme sonucundan kaynaklanır. Zira memleketinden çıkarılan kişi ancak zayıf olan kişi olabilir. Geleneksel toplumlarda dışlanan, yurdundan çıkarılan, şiddetin müstehak görüldüğü kişilerin ya da toplulukların durumları gözden geçirildiğinde bunun arkasında kalabalık oluşuna güvenerek güç devşirmenin var olduğunu görürüz. Çünkü kitlede güven ve güçlü olma hissi her şeyi başarabileceğine, yenilmez bir güce sahip olduğuna dair kitlede kesin bir kanaat hasıl eder (Le Bon, 2010: 29). Yine Hz. Lut'un kapısına dayanıp hukuksuzca misafirlerini isteyen kavminin dayandığı güç kalabalık oluşları ve Hz. Lut'a tabi olanların ise sayıca azlığıdır.

Genelde onları yönlendiren bir liderleri vardır ve bu liderlerin öncülüğünde siyasi otorite ile mücadele halinde olabilirler.

Gündelik yaşamda aile ve arkadaş ortamı gibi hemen her sosyal toplulukta açıkça kabul görmüş ya da gizli liderler vardır (Ertürk,2013:271). Bununla birlikte pek çok lider sınıflamasının içinde Weber'in sosyolojiye armağanı olan “karizmatik lider” in konumuz açısından ayrı bir ehemmiyeti vardır. Ona göre karizmatik lider, aşkın varlıkla ilişkisi olan, karizmayı şahsında toplayan ve kullanabilen kişiler, hususen peygamberlerdir. Bu liderler, dini otoriteyi kullanan, yeni bir dini mesaj iddiasıyla kitleleri harekete geçiren ve kendisine dini karizma isnat edilen kişilerdir. Ve bu kişiler özel bir tabiatı olduğu fark edildiğinde insanlar üzerinde heybet olarak nitelendirebileceğimiz bir korku uyandırır (Akyüz vd., 2015:473). Ve bu korku kimi zaman itaati kimi zaman da bir şekilde azlederek ondan kurtulmaya çalışmayı getirir.

Büyük ya da küçük kitle hareketlerinin çoğunlukla güçlü bir lider etrafında şekillendiği aşıkardır. Hoffer'a göre lider her ne kadar kitleyi yönlendirecek kapasitede yetenekli olsa da şartlar olgunlaşmamışsa kitlenin harekete geçmesi mümkün değildir. O, kitlenin harekete geçmesini sağlayan şartları şöyle sıralar; kitle mevcut düzene karşı şiddetli bir rahatsızlık hissetmeli, liderin ortaya çıkışından önce kitle itaat hevesine kapılmış olmalı diğer bir deyişle bir kurtarıcı bekliyor olmalıdır. Aksi halde lider peşinden kimseyi sürükleyemez (Hoffer,1978:145).

Toplumun ileri gelenleri, Pareto'nun deyişiyle “iktidar seçkinleri” Kur'an kıssalarında belirleyici konumdadır. Mosca da azınlık tarafından yönetilenin toplumların genel özelliği olduğunu ve tarihte yalnızca “yönetenler ve yönetilenler” sınıflarının olduğunu söyler (Slattery,2015:89). Bu açıdan bakınca Kur'an kıssalarında da bugünün kitle toplumunda olduğu gibi yönlendirilebilir bir topluluk ve onları yönlendiren elitler olduğunu görürüz. Zira kitle toplumu yöneticilerini kendisi seçse de başa

getirdikleri kişilerle eşit statüde yer almadıkları ve bu anlamda seçilenlerin seçmenlere kıyasla seçkin konumunda olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte Kuran kıssalarında da kabile reisi konumunda olan eşrafın kabilelerini yönlendirdiğini ve mensubiyeti olan bu kişilerin de itirazsız olarak bu elit grubun emirlerine ve kararlarına uyduklarını görmekteyiz. Hz. Salih halkını "*ölçüsüzce davrananların emrine itaat etmeyin. Ki onlar, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıyor ve dirlik-düzenlik kurmuyorlar (ıslah etmiyorlar).*" diyerek onlara uymamalarına dair uyarılmış, kavminden "*Sen ancak büyülenmişlerdensin.*" (Şuara, 26:151-153) cevabını almıştı. Bu cevap ile kavmin elitlerine itaati belirgindir. "*...dokuz kişiden oluşan çete liderleri: "Allah'a ant içerek birbirlerine şöyle dediler: Gece ona ve ailesine baskın yapalım (hepsini öldürelim); sonra da velisine: "Biz (Salih) ailesinin yok edilişi sırasında orada değildik, inanın ki doğru söylüyoruz" diyelim"*" (Neml, 27:49) diyerek otoritelerinin sarsılması tehlikesini suikast yöntemi ile çözmek istemişlerdir. Burada Le Bon' un deyimiyile kitlenin kalabalık oluşlarını kullanarak sorumluluktan kurtulma psikolojisini görmüş oluyoruz (Le Bon, 2015:29). Ne var ki Hz. Salih kendisine inananlarla birlikte yurdunu terk ederek onların bu planlarını boşa çıkarmıştır. (Hud, 11:66)

Liderin olduğu yerde uyma ve itaat davranışlarından da söz etmek gerekir. Uyma davranışı, kültür farklılıkları göz önüne alınarak bireycilik ve toplulukçuluk olarak iki başlık altında incelenebilir. Buna göre; toplulukçu kültürlerde "biz" imgesi yani topluluğun çıkarları, bireylerin fikir ve eylemlerini şekillendirirken, bireyci kültürlerde bireyin çıkarları ön plana çıkararak ayrışık bir kültür hâkim hale gelir. Bu anlamda bir değerlendirme yapacak olursak; Kuran'da bahsi geçen kıssalarda toplumun bireycilikten çok toplumcu/kavmiyetçi, "ben" den çok "biz" algısını taşıdığını görürüz. Zira geleneksel toplumlarda bu özellik daha belirgin olarak görülmektedir. Buna kıyasla entelektüel çıkışlar pek az görülür. Kitle toplumunun hâkim olduğu bireyci kültürlerde ise itaat ve uyma davranışlarını yönlendiren uyarılar teknolojinin gelişmesiyle farklılaşmış ve çoğalmıştır. Bireyci kültürlerde ayrışık bir kültür hâkim vaziyette olsa da ortak çıkarlarının bulunması durumunda çabucak birleşip "biz" olabilen bir yapı mevcuttur. Fakat bu "biz" bağı, istenilen çıkar elde edildikten sonra kopar. Ve bir başka bir çıkar için bir başka bağ kurulur. Bu bağ toplulukçu kültürdeki gibi sağlam değildir. Bireyler herhangi bir çıkarları söz konusu olduğunda sosyal medya üzerinden çok kısa sürede örgütlenip geniş bir kitle oluşturabilmektedir. (Ertürk:289, 2013).

"*Firavun kavmine seslenerek şöyle dedi: "Ey milletim! Mısır'ın mülkiyeti benim değil mi? Şu ırmaklar ayaklarımın altında akıyor mu? Bunları görmüyor musunuz? Ayrıca ben bu değersiz, neredeyse söylediğini anlatmaktan aciz adamdan daha iyi değil miyim? (o bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse yahut dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya! (Zuhuf, 43:51-53), "Ben sadece kendi bilip gördüğümü size gösteriyorum ve sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum"*" (Mümin, 40:29) diyen firavunun otoritesini koruma mücadelesi sonuç vermiştir. Firavun bu telkinlerle halkının aklını çelmiş, halkı da hemen ona boyun eğmiştir. Monarşik bir yapıda olduğunu anladığımız Mısır yönetim gücünün asıl dayanağı Firavun' a tanrısal bir köken atfedilmesinden ve bu temelde asırlarca biriken anelerde yatar. Bunlar ülkenin toplumsal iskeletini şekillendirmiştir. (Le Bon, 2011:100)

Kötü ya da zor olsa da insanlar önceki buldukları hali koruma eğilimindedirler. Bu bir zorbaya itaat etmek de olabilir, köleliğin devamını talep etmek de olabilir. Bu bir nevi öğrenilmiş çaresizlik durumudur. Le Bon da asırlarca bilinçaltının idaresinde kalan kitlelerin kendi hallerine bırakıldıklarında içgüdüsel olarak köleliğe yöneldiklerini söyler

(Le Bon, 2015:55). Nitekim Mısır halkı Firavun' un tarafını tutup güçlünün yanında yer alarak, İsrailoğulları ise özgür kaldıkları halde bir altın buzağıya taparak bir nevi kölelik adetlerinin yolunu tutmaya devam etmişlerdir.

Mısır' dan çıktıktan sonra İsrailoğulları kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastlamışlardı. İsrailoğulları, “Ey Mûsâ! Onların kendilerine ait ilâhları (putları) olduğu gibi sen de bize ait bir ilâh yapsana” (Araf, 7:138). Hz. Musa'nın tura çıkışından hemen sonra ise Allah Kavminin Samiri tarafından yoldan çıkarıldığını bildirdi (Taha, 20:85). Sâmirî sıradan bir İsrailoğlu idi. Fakat Hz. Musa' nın yokluğunda sivrilerek lider oluverdi. Hatta o noktada Hz. Harun onlara söz geçiremedi (Taha, 20:90-94). Hadise Hz. Musa' nın Sina Dağı' na çıkmasıyla başlamış Sâmirî altından bir buzağı heykeli yapmıştı. Putu yaparak İsrailoğullarına önderlik eden Sâmirî' den hemen sonra halktan başka kişiler öne çıkıp liderlik yapmış ve Pagan kültüründen henüz çıkıp tek tanrıyı kabul etmiş olan halkı “*işte bu sizin de tanrınız, Musa'nın da tanrısıdır, fakat o bunu unuttu*” (Taha, 20:88) şeklindeki -zaten daha yoldayken akıllarında yer eden bu telkinlerle- onları putları tekrar kabul etmeye yöneltmişti. Yalnız bu noktada bu kişilerin Hz. Musa 'nın lider karizmasını kullandığını da gözden kaçırmamak gerekir. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi telkinin etkisiyle fikir bulaşarak yayılmış ve bu düşünce İsrailoğullarını ele geçirmiştir. O' na göre “Herhangi bir sebeple lider ortadan kalkar ve yerine hemen bir başka bir kişi geçmezse kitle dağınık ve dayanma olanağı kalmayan bir kalabalık durumuna düşer” (Le Bon, 2015:121). Bu noktada Samiri ve diğerleri önderlik yapmış, Hz. Harun İsrailoğullarına müdahale etmemesi sayesinde kitleyi bir arada tutmayı başarmıştır. Zira İsrailoğulları Mısır' da buldukları süre içerisinde şiddetli bir baskı görmeleri sebebiyle kendi içlerinde barışık ve kenetlenmiş bir halde bulunmaları gerekirken sürekli olarak didişip kavga etmekteydiler. Hz. Musa Arz-ı Mev'ud hedefiyle onların bu çekişmelerine son verebilmiş ve koordine edebilmişti (Hoffer,1978:99). Samiri ve ayette bahsedilen diğer kişiler olayı her ne kadar farklı bir boyuta taşımış olsalar da İbranilerin dağılmalarını önlemişlerdir.

Hz. Musa'dan sonra peygamber olan (tefsir kaynaklarında geçen ismiyle) Samuel' e Allah yolunda savaşmak istediklerini söyleyip hükümdar istemişler savaş kendilerine farz kılınca da çoğunluğu bu sözlerinden dönmüştür (Bakara, 2:246). Çünkü zayıf oldukları kanaatine sahiptiler ve bu korku onlara kölelikten kalmaydı (Karaman vd., 2012:388). Tabii ki bu, göç travması yaşamış bir milletin duygu durum değişikliğinin de etkisiyle olmuş olabilir. Çünkü duygular, onları harekete geçiren durumların ortadan kalkmasıyla hızla yok olur. Bu yüzden anılar zihinde bulanıklaştıkça duygu da eski yoğunluğunu yitirir (Elster, 2010:189). İsrailoğulları' nın savaşmaktan kaçınmalarının bir nedeni de bu duygu yoğunluğunu kaybetmeleri sebebiyle heveslerinin kaçması olabilir. Kitlelerin duygu ile hareket ettiklerini ise daha önce belirtmiştik.

Firavun, “*bırakın beni de Musa'yı öldüreyim!.. Çünkü onun dininizi değiştirmesinden yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum*” dedi (Mümin, 40:26). Firavunun bu serzenişi siyasi otorite kaygısını açıkça ortaya koyar. Ve onun bu kaygıları, halk üzerindeki korkuyu artırmak suretiyle otoritesini güçlendirmeye çalışması sonucunu doğurmuştur. Artan baskılar, kitlelere etki etmiş ve genel olarak kitlenin baskı karşısında itaatini getirmiştir. Nitekim “*Firavun ve ileri gelenlerinin kötülük yapmaları korkusu ile kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ'ya iman etmedi. Çünkü Firavun, o yerde zorba bir kişi idi...*” (Yunus, 10:83) ayetinde de ifade edilmiştir. Hz. Musa'nın bu zorbalıklara karşı mücadelesi sonucunda Exodus hadisesi gerçekleşmiştir. Sakallı' nın belirttiğine göre, İsyan gibi kitle hareketleri, sosyal

değişimin gerekliliğinin bir sonucudur. Azınlık olan gruplar toplumsal yapının adaletsiz ve mantıksız olduğunu düşündüğü zaman rekabet söz konusu olur ve bu azınlık grubun düşük olan sosyal seviyelerini değiştirme şansları mümkün olur (Sakallı, 2001:182). Hz. Musa' nın zorba sosyal sistemi değiştirme konusunda başarılı olmadığını görüyoruz. Zira yılların oluşturduğu yaşam tarzını, algıları değiştirmek ve kitleleri sosyal ve siyasi sistemin değişebilirliğine ikna etmek kolay değildir. Toplum, düzen ihtiyacı ve isteği içerisinde olduğundan ve kültür toplumun iliklerine kadar yerleşmiş olduğundan, siyasi sistemin değişimi yönünde bir hareket göstermez. Toplum alıştığını ister, hele de gelenek bağları kuvvetli ise bu istek daha da kuvvetli olur.

Hz. İbrahim kıssasında ise bir yandan hükümdar ile mücadele ederken bir yandan da halkın köhneleşmiş inançlarıyla mücadele ettiğini görüyoruz. *Bakara Suresi* 258. ayetinde Hz. İbrahim ile dönemin hükümdarın arasında gelişen diyalogdan anlaşılan şudur ki; Hz. İbrahim hükümdarla muhatap olacak kadar ülkede ses getirmiştir. Ve tehlike olarak görülmüştür. Onun ateşe atılmasıyla ilgili olan ayetlerde her ne kadar yönetici erk ile ilgili bir bilgi olmasa ve halk kitlesi bunu kendi çabasıyla yapmış gibi görünse de siyasi erkin de desteği bulunduğunu söyleyebiliriz (Enbiya, 21:52-67). Zira baskıcı yönetimlerde halk kitlelerinin daha çok denetlendiğini biliyoruz. Bu türden bir olaydan siyasi erkin haberdar olmaması düşünülemez. Ateşten kurtulmasının ardından tebliğinin karşılık bulmaması sonucunda bulunduğu bölgeyi terk etmiştir (Meryem, 19:49). Hz. İbrahim ile ilgili olan ayetlere baktığımızda toplumun yeni olan bu inancı benimsemediğini ve yeni bir düşünce ve inancı yaymaya çalışan insanların toplumdan dışlandığını, yalancılıkla suçlandığını, psikolojik ve fiziki şiddet gördüğünü veya göçe zorlandığını görüyoruz. Nitekim bu kıssadaki olaylar pek çok peygamber kıssasında benzer özellikler gösterir. Hem siyasi erkin hem de siyasi erke ve çıkarlarına tabi olmuş halkın yeni bir inanç veya düşünceye tepkisel yaklaşıtlarını görebiliyoruz. Şunu da ifade etmek lazım ki peygamberler yalnızca düşünsel bir mücadele vermemiştir. Tam tersi onların toplumu şekillendirmeye çalışan birer aktivist olduklarını ve bu yönde bir mücadele verdikleri için siyasi iktidarı ve halkın zenginlerinin çıkarlarını tehdit eden büyük bir tehlike olarak algılandıklarını söyleyebiliriz.

Sonuç

Kitle toplumu kavramı genel olarak; bireyselleşen, kimlik bunalımı yaşayan, kendisine ve topluma yabancılaşan insanların nasıl yönlendirilebilir topluluklar haline geldiğini açıklar. Sanayi devrimi sonrasında insan hak ve özgürlüklerinin artması, ileriki dönemlerde de teknolojinin gelişmesiyle insanlar kitle kültürünün/kültür endüstrisinin etkisi altına girmiştir. Geleneksel kültürdeki çeşitlilik yerini tek tipleşen, basmakalıp bir kültüre bırakmış ve bu durum kitle kültürünün tahakkümü altına giren bireyleri nesneleştirerek toplumdan ve benliklerinden uzaklaştırmıştır. Sanayi devrimi sonrasında gelişen bu süreç kitle hareketlerini hızlandırmış, demokrasinin yaygınlaşması ile bireyler kitleler halinde haklarını aramaya yönelmişlerdir.

Kur' an kıssaları ile kitle toplumu arasındaki bağ farklı dönem insanlarını konu alsalar da insanın temelde aynı olan fitratı üzerinden kurulabilir. Kur'an kıssalarında bahsi geçen kitleler, genel olarak dinin etkisi üzerinden anlatıldığından bu konuyu din etkisi merkeze alınarak çalışmak mümkün olmuştur. Nitekim Kur'an kıssalarında genel olarak toplum yapısının bozukluğu ve fitrata aykırılıklarıyla öne çıkan inanç problemleri gündemi teşkil etmektedir.

Kur'an kıssaları ile kitle toplumu arasındaki bağı kitle psikolojisi açısından değerlendirdiğimizde bazı özelliklerin bağdaştığını görürüz. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Farklı düşüncelere kapalı, buldukları konumu korumaya yönelik taassubî bir yapıdadırlar. Kur'an kıssalarında pek çok örneği görülen bu özellik yeni bir dinin tebliğini yapan peygamberler ve tabilerine psikolojik ve fiziksel şiddet, hakaret, baskı, tehdit, göçe zorlama gibi tepkiler şeklinde cereyan etmiştir.
- Duygularıyla hareket edip mantıklı değerlendirme yapmaktan yoksun olduklarından telkinlerle kolayca ikna edilebilirler. Kitleler duygularıyla tabi olduktan sonra yapılan ufak bir telkinle etki altına alınabilirler. Sürü psikolojisi nedeniyle bir davranış kitle içindeki bireyler arasında şuursuzca tekrar edilebilir. Telkinler bulaşma yoluyla kitle arasında yayılır ve kitlesel hareketler etkin hale gelir. Nitekim tarih bu şekilde yönlendirilen kitlelerin hareketleriyle şekillenmiştir.
- Kalabalık oluşuna güvenmek veya güçlünün yanında yer almak suretiyle güç devşirirler. İnsanlar kalabalık haldeyken kendilerini güçlü ve yenilmez hissedebilir. Bu da onları yeni fikir ve inançlara kapatır her türlü yöntemle istediklerini yapma arzusunu onlarda hasıl eder. Bu yolla güçlü olamayanlar güçlünün yanında yer alarak güçlü hissederler. Firavun gibi zorbalıkla hakimiyet kuran kişilerin yanları bu sebeple boş kalmaz. Daima destekçileri vardır.
- Genelde onları yönlendiren bir liderleri vardır ve bu liderlerin öncülüğünde siyasi otorite ile mücadele halinde olabilirler. Lider, kitleyi yönlendiren en önemli unsurlardandır. Peygamberler karizma sahibi önderlerdir. Ve dini tebliğ iddiasıyla ortaya çıkmış olsalar da siyasi bir mücadelenin içine girmişlerdir. Zira toplumun siyasi ve ekonomik yaşamını oluşturan onu etkileyen en önemli faktörlerden birisi dindir. Dolayısıyla din ile siyaset yakından ilişkili olmaktadır. Bu sebeple peygamberlerin tebliği siyasi bir mücadeleyi de gerekli kılmıştır.

Kaynaklar

- Adam, B. (Ed.). (2015). *Dinler tarihi el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (1998). *Kitle kültürü ve kültür endüstrisinin paradoksları*. Yüksek Lisans Tezi.
- Akyüz, N. (Ed.). (2015). *Din sosyolojisi el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Atiker, E. (1998). *Modernizm ve kitle toplumu*. Konya: Vadi Yayınları.
- Aydemir, İ. (1992). *İslâmî kaynaklara göre peygamberler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, H. (2000). *Kur'an'da insan psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Borlandi, M., Boudon, R., Cherkau, M., & Valade, B. (2011). *Sosyolojik düşünce sözlüğü* (Çev. Bülent Arıbaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayyığıt, M. (Ed.). (2013). *Kur'an sosyolojisi üzerine denemeler*. Konya: Yediveren Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (2015). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dijk, J. V. (2016). *Ağ toplumu*. (Çev. Özlem Sakin). İstanbul: Kafka Epsilon Yayıncılık.
- Elster, J. (2010). *Sosyal davranışı açıklamak*. (Çev. Olcay Sevimli- Macide Ö. Karaduman). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Ersöz, İ. (1991). *İslam ansiklopedisi*. Ashab-ı Kehf Maddesi (ss: 465-467). Yıl:1991. Cilt: 3.
- Ertürk, Y. D. (2013). *Davranış bilimleri*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.
- Freud, S. (1975). *Kitle psikolojisi*. (Çev. Kâmuran Şipal). İstanbul: Bozak Yayınları.
- Gasset, J. O. Y. (2010). *Kitlelerin ayaklanması* (Çev. Neyyire Gül Işık). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji* (Çev. Hüseyin Özel vd.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Göksu, V. (2013). Siyasal kimlikler ve merkez-çevre dikotomisi bağlamında türkiye'de merkez sağ ve merkez sol. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal Of Academic Inquiries)* 8, 2.
- Hoffer, E. (1980). *Kesin inançlılar kitle hareketlerinin anatomisi*. İstanbul: Tur Yayınları.
- Karacoşkun, M. D. (2012). *Din psikolojisi el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karaman, H. (Ed.). (2012). *Kur'an yolu meal ve tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Le Bon, G. (2014). *Kitleler psikolojisi* (Çev. Hasan Can). Ankara: Tutku Yayınevi.
- Le Bon, G. (2011). *Devrim psikolojisi*. İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (Çev. Osman Akinhay vd.), Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.
- Pareto, V. (2013). *Seçkinlerin yükselişi ve düşüşü* (Çev. Merve Zeynep Doğan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Rosario I. D. (2010). *Encyclopedia of psychology and religion*. Exodus Maddesi. USA: Springer Science+ Bussines Media.
- Sakallı, N. (2001). *Sosyal etkiler kim kimi nasıl etkiler?* Ankara: İmge Kitabevi.
- Salihoğlu, M. (2009). *İslam ansiklopedisi*. Sâmirî Maddesi (ss: 78-79). Cilt: 36.
- Şan, M. K., & Hira, İ. (2007). *Frankfurt okulu ve kültür endüstrisi eleştirisi*. Sosyoloji Yazıları I. Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması. İstanbul: Kızılelma Yayınları.
- Tekinalp, Ş. (2017). İletişim araştırmalarında ideoloji ve küreselleşme: eleştirel bir bakış. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi* 10, 10-32.

- TİHK (Türkiye İnsan Hakları Kurumu). (2014). *Gezi parkı olayları raporu*. Rapor No: 2014/03.
- Toker, İ. (Ed.). (2013). *İslam ve sosyoloji sosyal bilimlerde İslami arayışlar*. Ankara: Eskiyeşi Yayınları.
- TÜBA, (2011). *Sosyal bilimler sözlüğü*. Türkiye Bilimler Akademisi. Ankara.
- AlJazeera, (2015). <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-oncesi-ve-sonrasiyla-12-eylul>, erişim tarihi. 11.12. 2017
- Al-Maany, (2017). <https://www.almaany.com/ar/dict/arar/%D8%AA%D8%B9%D8%B5%D8%A8/>, e.t: 27.11.2017 21:27.
- Gezi, (2013). <http://www.ensonhaber.com/gezi-eylemlerinden-geriye-kalan-cirkin-goruntuler-2013-06-07.html>, e.t: 02.12.2017.
- Hürriyet, (2011). <http://www.hurriyet.com.tr/krallar-kralini-yerde-suruklediler-19043987> e.t: 15.12.2017. 23:12.